

Sinan'ın Sivil Yapıları

Dr. M. Sinan GENİM

1. Saraylar

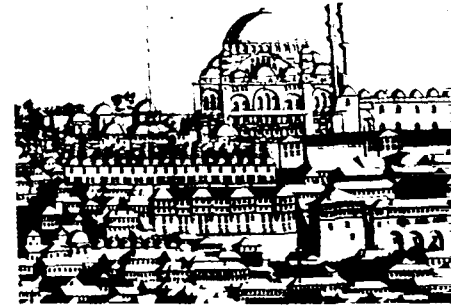

Sâi Mustafa Çelebi Sinan'ın kaleme aldığı iki risaleden Risale-i Tezkiretü'l-Ebniye'de otuzbeş, Tuhfetü'l-Mi'marin'de ise yirmidokuz adet saray yaptığını söylemektedir¹. Yirmidört yapının adı her iki risalede de tekraren geçer, yalnızca bir risalede adı geçen yapıların sayısı ise onaltıdır. Bu takdirde, "Sinan kırk adet saray yapmış veya yenilemiştir" dersek, acaba doğru mu söylemiş oluruz? Aşağıda görüleceği gibi bu sayıda bir parça abartma vardır. Sâi Mustafa Çelebi bazı yapıları adlarını değiştirerek tekraren yazmıştır. At Meydanı Sarayı/ İbrahim Paşa Sarayı ve Vezir-i âzam Ahmed Paşa Sarayı/ Kaptan-ı derya Sinan Paşa Sarayı gibi, hatta bu iddiamızı biraz daha ileri götürerek, Rüstem Paşa Sarayı/ Mehmed Paşa Sarayı ve At Meydanı Sarayı/ İbrahim Paşa Sarayı/ Vezir-i âzam Sinan Paşa Sarayı' da diyebiliriz. Bu tekrarları göz önüne alarak Sinan'ın saray yapılarının kırk adet değil en fazla otuzaltı olabileceğini söylemek doğru olacaktır.

Risale-i Tezkiretü'l-Enbiye'de adı geçen ilk onbir saray ile Tuhfetü'l-Mi'marin'de adı geçen ilk sekiz saray Padişah'lara mahsus saraylardır. Tekrar edilenleri sayı dışı bırakırsak, Sinan'ın yaptığı veya yenilediği Padişah Saraylarının adedi onbirdir. Bu sarayların ilk üçü, Saray-ı Atik/ Saray-ı Cedid/ Üsküdar Sarayı, Padişahların uzun süreli ikâmetlerine ayrılmıştır. Diğer üçü, saray adı ile anılmalarına rağmen Saray değil ancak saraya bağlı eğitim ve öğretim yapılarıdır. Galata Sarayı/ At Meydanı Sarayı/ İskender Çelebi Bahçesi Sarayı. Bir diğer üçünün ise, kısa süreli ikâmetler ve günlük gezintiler için kullanıldıkları bilinmektedir. Kandilli Sarayı/ Fenerbahçe Sarayı/ Halkalı Pınar Sarayı, iki sarayın ise niçin yaptırıldığı ve hangi amaçla kullanıldığı meçhuldür. Yenikapı Sarayı/ Saray-ı Âliye.

Bu yapılar içinde yer alan At Meydanı Sarayı diğer saraylara nazaran bazı farklılıklar arzeder. At Meydanı Sarayı'nın ilk yapısı Padişahlara ait değildir. İleride görüleceği gibi bu yapı bir vezir sarayıdır ve daha sonraları saraya intikâl etmiştir. Seyran yeri ve kısa süreli Padişah ikâmetgahı, eğitim yapısı, vezir sarayı gibi değişik amaçlarla kullanılmış, zaman zaman bazı kısımları bu fonksiyonlara cevap verebilmek amacı ile, Sinan tarafından yenilenmiş veya tamir edilmiştir. Vezirlere ikâmetgah olarak tahsis edildiği zaman, bazı yeni ilaveler yapıldığı da bilinmektedir.

Her iki risalede adı geçen diğer yirmibeş sarayın, (daha sonra vezir olan Mahmud Ağa/ Zal Mahmud Paşa Sarayı'nı da dahil edersek) yirmüçü vezir sa-

Siyavuş Paşa Sarayı'nın Loos'un 1710 tarihli panoramasından görünüşü

Eski Saray'ın Loos'un 1710 tarihli panoramasından görünüşü

1) Meriç, Rıfık Melül Mimar Sinan Hayatı Eserleri, Ankara, 1965, sb 40.41 ve 117-121

Eski Saray Matrakçı Nasuh'tan

Melchior Lorich'in 1559 tarihli İstanbul
Panoramasından ayrıntı

rayıdır ve bu yapıların çoğu Paşa Kapısı olarak da kullanılmıştır². Bu sarayların yalnızca biri, Şah-ı Huban Kadın Sarayı bir kadına aittir. Kimliğini bilemediğimiz bu kadın, nasıl olmuşta Sinan'a bir saray yaptırmıştır. Sâi Mustafa Çelebi'nin saydığı bütün yapıların, günümüz "saray" kavramına girdiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin, adı geçen risaleler de her ne kadar Şah-ı Huban Kadın Sarayı denirse de, Sinan bir kaydında Hane-i Şah-ı Huban Hatun demekle bu yapının gerçek anlamını ortaya koymaktadır (Bkz.. Şah-ı Huban Kadın Sarayı).

Gerek Risale-i Tezkiretü'l-Enbiye'de, gerekse Tuhtetü'l-Mi'marin'de adı geçen yapılar hemen hemen aynı sırayı takip eder. Önce önem sırasına göre Padişah saraylarının, daha sonra sadaret sırasına göre Vezir-i âzam Rüstem Paşa ve Sokollu Mehmed Paşa'nın saraylarının, daha sonra ise Siyavuş Paşa saraylarının adı geçer. Risalelerdeki vezir saraylarının listesi bize, Sâi Mustafa Çelebi'nin politik kaygılar içinde bulunduğunu göstermektedir. Ağırlığı ve çevresi olan vezirler öne alınmış, bu sebeple, Semiz Ali Paşa ve Ahmed Paşa gibi vezirler ise daha gerilerde kalmıştır. Eğer, bu diziliş yapıların büyüklüğü ve mimârîsi ön plana alınarak yapılsa idi, vezir sarayları içinde Siyavuş Paşa Sarayı'nın ilk sırayı, İbrahim Paşa Sarayı'nın ise ikinci sırayı alması gerekirdi diye düşünebiliriz.

Yerleşme bölgeleri açısından İstanbul Suriçi ile, Üsküdar aynı değerdedir. Buna mukabil önemli bir yerleşme bölgesi olan Eyüb daha altlarda yer alır. Özellikle dikkatimizi çeken bu durum, Sinan devrinde Üsküdar'ın sur dışındaki en önemli ve değerli iskân alanı olduğunu göstermektedir. Suriçi ile Üsküdar her iki risalede de karışık olarak dizilir, Sâi Mustafa Çelebi, Yergög de Mehmed Paşa Sarayı ile sur dışına çıkmakta, sonra Şah-ı Huban Sarayı ile sur içine dönmekte ve tekrar sur dışına çıkmaktadır. Bu durum bizi önceleri Şah-ı Huban Kadın Sarayı'nın sur içinde değil, günümüz Kasımpaşa'sında olması gerektiğini kabule zorlamış, ancak ileride görüleceği gibi bu konudaki bir baş ka kayıd endişemizi gidermiştir. Yazarın kullandığı "Harici surda", "şehirden taşra" ve "taşra çiftlikte" tabirleri de ilgi çekicidir. Bu ifadelerle ne kastedilmektedir? Görüldüğü kadarı ile, Sinan'ın yaptığı bütün saraylar -Bosna'daki Mehmed Paşa Sarayı hariç- İstanbul ve yakın çevresinde toplanmıştır. İmparatorluğun hemen bütün bölgelerinde çeşitli yapılar yaptığını bildiğimiz Sinan'ın yalnızca İstanbul ve yakın çevresinde saray veya ikâmet yapısı yaptığını söylemek ne derecede mümkündür? Acaba, Sâi Mustafa Çelebi "Şehirden Taşra" tabiri ile yalnızca İstanbul yakın çevresini mi, yoksa uzak bölgeleri de mi, belirtmek istemektedir? Cevap vermesi oldukça güç bir soru, ancak Sinan'ın diğer yapılarına baktığımızda kuvvetli bir anıtsal karakter ve üslup birliği görürüz. Yöresel faktörler ve malzeme kullanımı yapının genel görünüşünü fazlaca etkilemez. Edirne'den Mekke'ye bütün yapıları belirli bir üslup özelliğini yansıtır. Saray yapıları dışında yapılan bütün Sinan yapıları, genel hizmet yapılarıdır ve bu yapılar özel bir beğeni anlayışı gerektirmez. Ancak, saray yapılarında kullanıcının özel beğeni istekleri ve iklimsel/ yöresel faktörler ağır basar. Sinan acaba bu sebeplerle mi yalnızca İstanbul ve yakın çevresinde özel ikâmet yapıları yapabirmiştir?

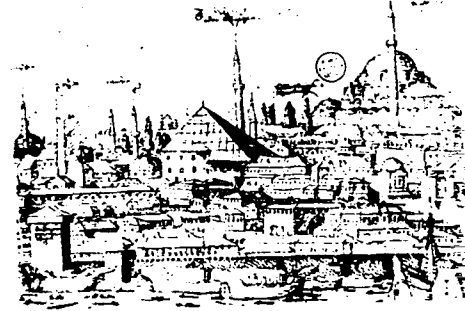
Araştırılması gereken bir diğer konu ise İmparatorluğun durumudur. Genelde Sinan'ın adlarına saray yaptığı kişiler, ya damat, ya da saraya yakın kişilerdir³. Hanım Sultanlar'ın İstanbul dışına çıkmaları yasaktır. Damat vezir-

2) 1654' de Sultan IV. Mehmed tarafından Derviş Mehmed Paşa'nın ikâmetine tahsis edilen Bab-ı âli bölgesindeki saraya kadar, Vezir-i âzam'ların özel sarayları, aynı zamanda Vezir-i âzam'lık makamı olarak da kullanılmıştır. Bu sebeple özel konutu yetersiz olan Vezir-i âzam'lara Padişahlar tarafından makamına yaraşır Saraylar tahsis edildiği bilinmektedir. 1654'den itibaren Bab-ı âli'de bulunan saray, (kısa süreli aralıklar hariç) Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar Sadaret Makamı olarak kullanılmıştır. İ.A. C.II; s.175 Hammer-Purgstall, Joseph, Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul , 1985, Üçdal Neşriyat, C.X,s.243

3) Her iki risalede adı geçen onüç vezirden, kimliğini bilebildiğimiz onbirinin, sekizi saraya damattır.

ler, İstanbul dışında görev yapsalar bile, Hanım sultanlar merkezde kalmaktadır. Ayrıca damat vezirlerin İstanbul dışı görevleri de eğer gözden düşüp damatlıktan çıkarılmadıysa, kısa süreli olmaktadır. Belki de bu sebeple, İstanbul dışında özel ikâmetgah yaptırmalarına pek gerek yoktur. Bildiğimiz kadarı ile Osmanlı imparatorluğu'nun sınırları içinde, İstanbul dışında bu döneme ait herhangi bir vezir Sarayı da yoktur. Ancak, bu devirlerde var olduğunu bildiğimiz, Bursa Sarayı, Edirne Sarayı, Manisa Sarayı gibi Padişah saraylarında Sinan'ın herhangi bir faaliyet göstermemiş olmasının sebebi de meçhuldür.

Bilindiği gibi, özellikle XVI. yüzyılda İstanbul, Bursa, Bosna, Edirne gibi büyük şehirlerde bina yapacak kimse bulunduğu yerin mimârî bakımdan sorumlusuna başvurup izin aldıktan sonra dahi, kendi arzusuna göre, istediği kimseye inşaatını veremez veya istediği işçileri kullanamazdı⁴. Kanımızca, anıtsal yapı faaliyeti merkezi idarenin bir anlamda Hassa Mimarları Ocağı'nın denetimindedir. Ancak, sivil yapı faaliyeti, her halde yoğunluğundan kaynaklanan mecburiyet sonucu, yöresel olarak denetlenmektedir. Bu sebeple Sinan, İstanbul dışındaki sivil yapılanmaya müdahale etmemiş olabilir⁵. Pek çok araştırmacı 1509 depremi (Kıyamet-i Suğra/Küçük Kıyamet) sonrası, İstanbul'da kağir yapı faaliyetinin azalıp, yerine depreme daha dayanıklı olan ahşap yapılanmanın başladığını ve bunun sonucu olarak da sık sık büyük yangınların meydana geldiğini söylerler. Ancak yaygın bir kağir yapı teknolojisinden kısa süre içinde ahşap yapı teknolojisine geçmek mümkün değildir. Ayrıca yalnız ahşap yapı değil hem basınca hem de çekmeye dayanıklı olan hımiş tekniği de depreme dayanıklıdır ve daha önce sivil yapılarda yaygın olarak kullanılmıştır⁶.

M. Lorich'in 1559 tarihli İstanbul Panoramadan ayrıntı.

Mimar Sinan'ın sivil yapılarından günümüze ulaşan örnekler kağir yapılarıdır (İbrahim Paşa Sarayı/ Sultan III. Murad Odası/ Topkapı Sarayı Mutfakları). Ancak, bütün Sinan yapılarının kağir olduğunu söyleyemeyiz. Bizce, söz konusu yapıların büyük bir kısmı da hımiş ve ahşaptır. Elimizdeki belgeler ışığında, bütün Sinan yapılarında, anıtsal karakterin ağır bastığını söylemek doğru olacaktır. Gravürlerde gördüğümüz, Eski Saray / Üsküdar Sarayı/ Siyavuş Paşa Sarayı anıtsal karakterli yapılarıdır. Geleneksel mimârîde, kağir veya ahşap kubbe dışında, büyük açıklıklı mekân elde etmenin tek yolu kırma veya beşik çatı yapmakla mümkündür. Özellikle, Paşa kapısı olarak da kullanılan vezir saraylarında ikinci divanları için gereken büyük ve geniş mekânların (divanhane) tümünün ahşap çatılı olması bir zorunluluktur (Günümüze ulaşan tek vezir divanhanesi İbrahim Paşa Sarayı'ndadır.) Hiç bir vezirin, Padişahlarla rekabet edercesine kubbeli divanhane yaptırmaya cesaret etmesi düşünülemez. Ayrıca, bu tür bir kağir inşaat uzun süre istemektedir, bizse Kaptan-ı Derya Sinan Paşa Sarayı'nın altı ayda bitirildiğini bilmekteyiz. Kanımızca, Sinan'ın sivil yapıları kağir ve hımiş duvarlı ve ahşap çatılıdır. Ancak anıtsal karakteri çoğaltmak amacı ile özellikle büyük mekânların çatısı kurşun kaplanmıştır. Gerek Eski Saray, gerekse Üsküdar Sarayı örneklerinde gördüğümüz kadarı ile çatılar oldukça hareketlidir. Bazı yapıların çatıları fener ile bitmekte, bazı çatılarda ise cihannüma bulunmaktadır. Günümüzde yalnızca İbrahim Paşa Sarayı'nda görebildiğimiz, eli böğründelerle takviyeli geniş saçağı, Sinan başka yapılarında da kullanmıştır⁷. İlk olarak, Yeni Saray Bahçesi'nde bulunan Sultan Bayezit Köş-

4) Orhonlu, Cengiz Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım der. Salih Özbaran. İzmir, Ege Üni. Ed. Fak. Yay. : 31, 1984,s.11 ay bkz

Ergin, Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-u Belediye, Is.625-626

5) Bosna'da yaptığı söylenen Mehmed Paşa Sarayı'nı özel bir durum olarak kabul etmek gerekir.

6) XV. yüzyıldan günümüze ulaşan Bursa/ Somuncu Baba evi bu görüşümüzü destekleyen güzel bir örnektir.

7) Eski saray içinde yer alan bir yapı ile, 1557 tarihli Melchior Lorich imzalı gravürde görülen ve kimliğini tesbit edemediğimiz bir diğer yapıda bu türde geniş saçak kullanılmıştır.

kü'nde gördüğümüz bu tür bir saçak Sinan'ın oldukça ilgisini çekmiş olmalıdır.

Sinan'ın yaptığı sarayların plânlaması konusunda da net bir bilgimiz yoktur. Ancak, günümüze ulaşan bazı yapıları ve bilgileri göz önüne alarak, bu sarayların hemen hepsinin Klasik Osmanlı Saraylarının birer küçük örneği olarak birbiri ile bağlantılı avlular etrafında geliştiklerini söyleyebiliriz. Genelde avlulara açılan odalar veya yapılar kendi içlerinde bir bütün hâlinededirler, çeşitli fonksiyonları olan bu odalar, kullanım amaçları doğrultusunda büyüklüğe ve süslemeye sahiptirler. Saray yapıları kabul, ikâmet ve hizmet odaları gibi ünitelerin yanı sıra mutbak, kiler, hamam, hasta odası, silah odası, ahır, fırın, un anbarı gibi değişik amaçlı hizmet yapılarını da bünyesi içinde toplamaktadır (bkz. Mehmet Paşa Sarayı/ Ayasofya).

Daha küçük ölçekli ikâmet yapıları da aynı planlama ilkelerine dayanmaktadır. 962 H./1554-5 tarihinde Vezir-ı âzam Kara Ahmed Paşa tarafından düzenlenen vakfiyede adı geçen bir ev bize bu konuda ışık tutmaktadır. "...İstanbul'da Yenibahçe civarında; Topkapı mahallesinde harici ve dahili iki avluyu müştemil büyük haneyi de vakfetmiştir ki, bu iki avlunun harici olanının aşağısında bir hane ve bir ahır ve bunun üzerinde üç oda ve bir sofa bir mutfak ve bir fırın ve bir helâ vardır. Bunun bir de geniş bahçesi vardır,... bunun binadan ayrı iki büyük ahır da vardır,... Bu avlulardan dahili olanının üç hanesi ve sofası ve hamamı ve mutfağı helâsı ve çeşmesi ve havuzu ve herkesce malum olmakla tahdit ve tavsifine lüzum olmıyan bahçesi vardır..."⁸.

Bazı önemli yapılar dışında, özellikle ikâmet yapıları hakkında XVI. yüzyıldan günümüze çok az bilgi gelmiştir. Osmanlı tarih yazarları ve vakanüvistler, siyasi olayları yazmayı tercih ederler, şehrin teşekkülü mahalleler yapıları hemen hemen hiç ilgilenmedikleri konulardır. XVII. yüzyıl İstanbulu'nu anlatan tek Türk yazarı Evliya Çelebi bile bu tür konularla fazlaca ilgilenmez. Batılı gezginler ise şehre yabancıdır, Padişah Sarayları hakkında bilgi vermekle beraber, Vezir Saraylarından bahis etmezler, dışa kapalı bu yapılara girmek, imkânsız denecek kadar güçtür. Vezir Saraylarının yerleri çoğunlukla belirsizdir, bunun önemli bir sebebi saray sahiplerinin sık sık değişmesidir. Değişen vezir-ı âzamlarla birlikte yapı sahipleri de sık sık değişmektedir. Çoğunlukla Vezir-i âzam sarayları mirî yapı olup, genelde vezirlere tahsis edilmekte, vezâret sonrası ise tekrar saraya intikal etmektedir. Bu sebeble, hangi yapının kime ait olduğunu açık bir şekilde tespit etmek mümkün değildir. XVII, yüzyılda meydana gelen büyük yangınlar ise, pek çok yapıyı yok etmiş, geçen zaman içinde bu yapıların yeri ve sahipleri unutulmuştur. Görüldüğü gibi, Sinan'ın yaptığı saraylar konusunda, günümüzde bir yoruma varmak imkânsız denecek kadar güçtür, yetersiz bilgilerimiz pek çok soru ile karşılaşmamıza yol açar. Gelecekte, bu sorulara verilecek cevaplar oranında bilgi sahibi olabileceğimiz umudunu taşıyarak, mevcut bilgiler ışığında Sinan'ın saraylarını yukarıda tek tek incelemeye çalıştık.